

POMOGÁTS BÉLA

KÉT ÉS FÉL ÉVTIZED MÚLTÁN

Gyimesi Éva emlékének ajánlom

Előhang

■ Mielőtt közreadom egy régebbi írásomat – még közel két és fél évtizeddel korábbról –, némi magyarázatot szeretnék mellékelni hozzá. 1988 nyarán, midőn az alábbi jegyzetet megírtam, igen sokan, közöttük magam is mindinkább fokozódó aggodalommal, talán nem túlzok, ha így mondom: kétségbeeséssel figyeltük mindazt, ami Romániában, Erdélyben mindenekelőtt az ott élő magyarokkal történik. Magam ekkor már vagy négy esztendeje nem tettem be Erdélybe a lábamat, jöllehet korábban (először 1969 januárjában) évente több alkalommal is felkereshettem az erdélyi könyvtárakat, egyetemi intézeteket és főként barátaimat. Aztán a nyolcvanas évek közepén (hetvenegyed-maggammal) aláírtam azt a nyilatkozatot, amely az erdélyi magyar értelmiség jeles képviselői, az *Ellenpontok* című „szamizdat” folyóirat szerkesztői (jelesen Szócs Géza és társai) ellen folyó hatósági megtorlások ellen tiltakozott. Akkor hír érkezett arról, hogy ne is kíséreljem meg a magyar–román határ átlépését (ami korábban sem volt igazán könnyű: könyvek elkobzásával, tüzetes csomagvizsgálattal, esetenként testi motozással járt együtt). Erdélyi barátaimmal is igen nehezen tudtam kapcsolatba lépni, például a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1987-ben Bécsben rendezett kongresszusán mint az egyik munkacsoport vezetője, én olvastam fel Kántor Lajos előadását, tekintettel arra, hogy neves irodalomtörténész barátom nem kapott kiutazási engedélyt. Az Erdélyből érkező hírek mindinkább elkésértőek voltak, igen sok író, tudós, újságíró menekült-telepedett át Magyarországra, és aki maradt, naponta és mindinkább fokozódó mértékben érezhette a nacionálkommunista hatalom nyomasztó erejét. Az erdélyi magyarság, akkor több mint kétfélmillió közösség teljes körű felszámolása történelmi értelemben is fenyegető közelségbe került.

Magyarországon akkoriban kezdett kibontakozni az a tiltakozó mozgalom, amely igen sok területen: baráti közösségek körében, az értelmiségi munkahelyeken, az író-

szövetségben, az egyetemeken (az én közvetlen közelségemben a Lőrincze Lajos és Czine Mihály által vezetett Anyanyelvi Konferenciánál), végül az 1989-ben szervezett nagy budapesti tömegtüntetésen jelentkezett. És persze a sajtóban: Magyarországon „szordínósabban”, a nyugati emigráció nyilvánosságában nyíltabban és erőteljesebben. Magam is igen sok olyan írást közöltem abban az időben (1988 tavasza és 1989 tele között), amely az erdélyi magyarság nyomasztó helyzetét mutatta be, és az elnyomás ellen tiltakozott – egy évtizede *Fordulat Erdélyben* címmel sajtó alá rendeztem belőlük egy kötetre valót. Ezek között az írások között jelent meg a müncheni *Új Látóhatár* című folyóirat 1988-as évfolyamának negyedik számában az alábbiakban olvasható írás. A folyóirat szerkesztőivel, Borbándi Gyulával és Molnár Józseffel akkor már régóta baráti kapcsolatban álltam. A nyugati emigráció leginkább tekintélyes folyóiratában publikálni természetesen nem tartozott azok közé a gesztusok közé, amelyeket jó szemmel nézett a budapesti hatalom – igaz, megtorlás akkor már nem követte a publikációt. Mindenesetre ez a régi írás talán hitelesen világít rá arra, hogy a magyarországi értelmiség egy része (mondjuk így: a nemzeti ügyek és az egyetememes magyar szolidaritás mellett elkötelezett része) miként reagált az Erdélyből érkező hírekre – az olvasó tapasztalni fogja, hogy ezt a reagálást a felháborodás, a szorongás és az együttérzés szabta meg.

Hogyan tovább? Van-e tovább?

Az erdélyi magyarság helyzetéről és jövőjéről

■ Olvasom a lapokban, hogy Ceaușescu buldózerei megindultak az erdélyi falvak ellen. A *Magyar Nemzet* a bukaresti *Neuer Weg* című lapra hivatkozva adja közre a lerombolt vagy lerombolásra ítélt települések listáját: Apáca és Alsórákos mellett Neppendorf, Grossau, Seiden, Weidenbach, Marienburg, Tartlau, Brennendorf, Honigberg

és még több, általában szászok által alapított vagy lakott községet pusztítottak el vagy készülnek elpusztítani lakóházastól, templomostól, temetőstől a földgvaluk. Néhány hónapja tilalmi listára kerültek a falunevék, most pedig megszűnnek maguk a falvak. Ha mindez bekövetkezik, pusztta föld marad a híres honigbergi, azaz szászhermányi erőd-templom helyén, és ezt azért említem külön, mert ezt a templomot a 13. századi magyarországi építészeti egyik monumentális emlékeként tartja számon a művészettörténeti irodalom, s a hatalmas építmény egyik erődtoronyának 15. századi Utolsó ítélet-freskóját is a korszak kiváló alkotásai között emlegetik a szakemberek. Az újsághírek szerint most ezt az erődtemplomot is a földbe tapossák (taposták) a bulldózerek. Mindezt egy országban, amely „kétezer esztendő” múltjával és kultúrájával hivatkozik, és megvevessel beszél „jövővénynek” mondott nemzeti kisebbségeiről.

Az a kultúra, amelyet Erdély magyar, német és román népe hosszú évszázadok alatt létrehozott, most végső veszélybe került. És végső veszélybe jutott az erdélyi magyarság is, Európa legnagyobb nemzeti kisebbsége, hogy szemünk láttára váljék a nemzeti kizárólagosságra törekvő indulatok, a nagyzási téboly áldozatává. A világ számos részéről felháborodott nyilatkozatok érkeznek, tiltakozik a bonni parlament, a római szenátus, a bécsi kormány. Kelet-Európa most is hallgat: „újra csendes”, a rendkívüli mértéktartással megfogalmazott magyar álláspont még a hivatalos lengyel körök és a lengyel sajtó támogatását sem kapta meg, noha közismertek a lengyel–magyar barátság sok évszázados hagyományai, és ismeretes az is, hogy a magyar közvélemény milyen őszinte lengyelbarátságot tanúsított 1939-ben, 1956-ban és 1981-ben, a lengyel nemzet súlyos történelmi megpróbáltatásainak idején. De valójában a nyugati közvélemény sem tudja vagy akarja kifejtteni azt a nyomást, amely megállíthatná a földgvalukat. Ezek a földgvaluk ugyanis nem a semmiből kerültek elő, mintha sötét fenyegetésként mindig ott lapultak volna a néma erdélyi éjszakában, hogy aztán egy tébolyodott intésére meginduljanak. Erdélyben nem most, az utóbbi hónapokban kezdődött a nemzeti kisebbségek ellen viselt háború: a kulturális genocídium. A kisebbségek elleni türelmetlenség, a rejtett vagy nyílt erőszakos asszimiláció, a kisebbségi kultúrák korlátozására és megsemmisítésére irányuló szándékok mindvégig érzékelhetők és kimutathatók Erdély 1918 utáni történetében.

Azért, hogy a nagyromán nacionalizmus ilyen gátlástalanul felnövekedhetett és

érvényesülhet, felelősek azok a nagyhatalmak is, amelyek annak idején – 1920-ban és 1947-ben – minden komolyabb mérlegelés nélkül adták Románia birtokába Erdélyt és az ottani lakosság közel felét kitevő nemzeti kisebbségeket: magyarokat, németeket, szerbeket. Csak a pontosabb adatok kedvéért jegyzem meg, hogy az utolsó, 1910-es osztrák–magyar népszámlálás adatai szerint a trianoni szerződés által Romániának juttatott terület lakossága 53,9%-ban román, 31,7%-ban magyar, 10,6%-ban német és 3,8%-ban egyéb (szerb, bolgár, rutén) nemzetiségű volt. Ezek az adatok is azt igazolják, hogy a terület lényegében vegyes nemzetiségűnek volt tekinthető, és a román lakosság aránya – a bukaresti történészek és politikusok állításával ellentétben – nem volt sem „meghatározó”, sem „túlnyomó”. Ebben a tekintetben az erdélyi magyar és német lakosság arányszáma kedvezőbb volt, mint a svájci franciáké és olaszoké, ahol az utóbbi két nemzetiség a 69%-os német lakossággal szemben 19%-ot, illetve 9%-ot képvisel. Mégis mit szolt volna Európa ahhoz, ha Németország többségi alapon valaha is Svájc bekebelezésére törekedett volna, vagy a svájci németek meg akarták volna szüntetni az ottani franciák, olaszok és rétorománok önkormányzatát és kulturális intézményeit? Ugye, még elképzelni is abszurdum!

A román nemzetiségi politika mostanában vált az önmagát kereső és ismét történelmi küldetésére ismerő Európa egyik leg-súlyosabb botránnyává. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ennek a nemzetiségi politikának korábban ne ugyanolyan szándékai lettek volna, mint a jelenben. Éppen ezért teljes mértékben téves az az egyenlőség, amelyet sokan a dualizmus kori magyar kormányok és az 1918 utáni román impérium kisebbségi politikája közé tesznek. Az 1867-es kiegyezéssel Erdélyben uralkodó szerephez jutó magyar politika valóban súlyos hibákat követett el, midőn a „nemzetállam” hamis bűvöletének hatása alatt a románság megbékítése és megnyerése, illetve a nemzeti autonómiákra alapozott magyar állam belső szolidaritásának kiépítése helyett a román nemzeti mozgalom féken tartására törekedett. Természetesen eredménytelenül, mint-hogy a korszak politikai kultúrájának meglehetősen széles körben ható liberalizmusa egyszerűen elképzelhetetlenné tette az olyan kisebbségellenes intézkedéseket, amelyeket a Romániából érkező hírek nyomán mostanában megismerhetett a világ. A magyar liberális nacionalizmus ahhoz nem volt elég erős, sem elég erőszakos, hogy a román nemzeti mozgalom határozottabb tér-

nyerését megakadályozhatta volna. Intézkedései jobbra csak azt eredményezték, hogy a nemzetközi közvéleményben elültették a magyarországi nemzetiségek elnyomatásának tudatát, és ez a közmeggyőződés az első világháború után a nagyromán propaganda elsőrendű támasza lett. A millenniumi korszak magyar politikája egy „harmincmillió” birodalom ábrándjával bódította magát, miközben a román nacionalista mozgalom – a határon innen és túl – lázasan szervezkedett, az erdélyi román bankok bukaresti támogatással sorra vásárolták fel a tönkrement magyar közép- és kisbirtokosok földjeit, s a bukaresti kormányzat, illetve az erdélyi román nemzeti komitő kidolgozta Erdély elszakításának stratégiáját.

Ez a stratégia szinte váratlanul, még a román politika számára is meglepetésszerűen az első világháborús vereség után hozta meg minden korábbi számításnál nagyobb eredményét: a békeszerződésben Románia nagyobb magyar területet kapott, mint a trianoni Magyarország egész területe, s mellette annektálhatta Bukovinát és Besszarábiát. És noha az Erdély bekebelezését jogilag megalapozó gyulafehérvári nemzeti gyűlés az együtt lakó nemzetiségeknek teljes szabadságot, sőt kulturális önkormányzatot ígért, mi több, a román kormány az antant-hatalmakkal megkötött úgynevezett „kisebbségi szerződéssel” is garanciát vállalt ennek az autonómiának a létrehozására, egyetlen bukaresti kormány és egyetlen román politikus sem vette komolyan az egyenjogúságra tett ígéretekét. Sőt a román politika mindvégig – tehát 1918-tól máig – arra törekedett és arra törekszik, hogy a birtokába vett hatalmas idegen területek teljes bekebelezését a nemzeti kisebbségek erőszakos beolvasztásával – ahogy Ceaușescu propagandistái mostanában hirdetik – az ország „homogenizálásával” érje el. Ennek a „homogenizálásnak” a legerőszakosabb és legbarbárabb eszközei a magyar iskolahálózat felszámolása, a magyar kulturális intézmények likvidálása és „gleichschaltolása”, a magyarok és németek „magyar és német származású románokká” nyilvánítása, a kisebbségi helynevek és keresztnévek használatának tilalma, végül a faluromboló politika, amely most már teljes mértékben el akarja vágni a nemzeti kisebbségek etnikai és kulturális gyökeireit, meg akarja szüntetni történelmüket és hagyományaikat, hogy az „agrárpari központoknak” nevezett falanszterek magyar és német rabszolganepe tökéletesen ellenőrzött, engedelmes román legyen.

Nincsen most arra lehetőségem, hogy részletesen adatomljam és dokumentáljam ennek az elnemetlenítő és beolvasztó politi-

kának az eseményeit és folyamatát. Elég legyen csupán a mára kialakult képtelen – minden jogrendet és minden emberiséget megcsúfoló – helyzet érzékeltetése. Az erdélyi magyarságnak ma már alig van anyanyelvi iskolája, egyetlenét még 1959-ben megszüntették, középiskoláit nagyrészt felszámolták, egy humán érdeklődésű kolozsvári magyar gyermek ma már csak román nyelvű líceumban végezheti el tanulmányait. Lényegében megszűnt a magyar televíziós adás, megszűntek a magyar rádióállomások, a cenzúra fojtogatja a magyar könyvkiadást, amelynek nemcsak színvonala, hanem mennyisége is radikálisan visszaesett. A romániai magyar lapoknak nincs semmiféle nemzetiségi jellege, egyszerűen betagozták őket abba a központi sajtókórusba, amely a Conducator dicsőségét zengi. Teljes mértékben megszűntek a Magyarországgal fenntartott kulturális kapcsolatok, magyarországi könyvek és lapok nem léphetik át a határt. A magyar értelmiséget rettegésben tartja az állambiztonsági rendőrség, és szétszóratásra ítélte a fiatalok munkába állításának politikai gyakorlata. Az egyházak egyre kevésbé tudják ellátni alapvető feladataikat, mozgalom indult arra, hogy a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye román jelleget kapjon, miután már korábban felszámolták a nagyváradi és szatmári egyházmegyéket, s engedelmes kollaborációra kényszerítették a kolozsvári és a nagyváradi református püspököket. Egyre-másra kapnak széles körű nyilvánosságot a magyarság ellen tömeghangulatot keltő regények vagy történelmi műnek álcázott uszító irományok, így Ion Lăncrănjă, Romulus Zaharia vagy Mîrcea Vaida művei. Sikerült létrehozni egy magyar janicsárértelmiséget, amely minden tekintetben a román sovinizmus érdekében tevékenykedik, olyan közismert áruokra gondolok, mint Gere Mihály, a „Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsának” elnöke vagy Hajdu Győző (Ceaușescu legjobb magyar tanítványa), a marosvásárhelyi *Igaz Szó* főszerkesztője. Most kezdik feldúlni a magyar falvakat, de arról kevés szó esik, hogy már korábban félig lerombolták a régi magyar és német városokat, megsemmisítették történelmi magjukat, hogy jellegetlen kockaházakat vagy éppen a „Ceaușescu-korszak” gigantomániás emlékműveit helyezzék el a patinás épületek, templomok helyén. Már korábban áldozatul estek a pusztításnak magyar és német történelmi emlékművek, múzeumi gyűjtemények, könyvtárak és levéltárak is.

A kisebbségek ellen viselt háború kétségbeejtő következményeit csupán egyetlen, de annál beszédesebb demográfiai számítás-

sal szeretném érzékeltetni. Erdély (pontosabban a trianoni szerződéssel Romániához csatolt korábbi magyar területek) lakossága az 1910-es népszámlálás szerint 5 242 024 fő volt, ebből 2 824 677 volt román, 1 660 448 a magyar és 553 302 a német. A legutóbbi 1977-es népszámláláskor a terület lakossága (kerekítve) 7 500 000 főt tett ki, ebből 5 321 000 volt a román, ami 88,37 %-os növekedésnek felel meg. Ha a magyar lakosság száma is ilyen arányban emelkedett volna, 1977-ben 3 127 785 magyart kellett volna találni az erdélyi területen, ehelyett csupán 1 651 000 magyart regisztráltak a népszámlálási biztosok (jóllehet az egyházi anyakönyvek tanúsága szerint a magyarság létszáma meghaladja a kétmilliót). A magyar lakosság létszámcsökkenése tehát (a népszámlálási adatok figyelembevételével) 1 476 785 főt tett ki, amit nem magyaráz az, hogy mind az első, mind a második világháború után nagyjából két-kétszáz ezer erdélyi magyar hagyta el szülőföldjét, s egy 1919-es román rendelkezés az izraelita vallású magyarokat, mintegy 180 000 főt zsidó nemzetiségűeknek deklarált, és leválasztott a magyar kisebbségről. Így is nagyjából kilencszáz ezer erdélyi magyar „tűnt el” mintegy hét évtized során. Hasonló módon alakult az erdélyi német (erdélyi szász, bánáti és szatmári sváb) kisebbség helyzete. Az imént említett 553 902 főt számláló német közösségnek, ha a román lakossághoz hasonló mértékben gyarapodik, mára 1 043 000 főre kellett volna szaporodnia, az erdélyi németek 1977-es létszáma azonban csupán 323 000 főt tett ki, s azóta már kb. 250 000-re apadt, a veszteség itt tehát közel nyolcszáz ezer. Ezt a számítást természetesen ki kell egészíteni azal, hogy a három erdélyi nép népszaporulatának mutatói nem azonosak, kétségkívül a román lakosságé valamivel nagyobb, a magyarságé valamivel kisebb, noha a székely népszaporulat a legmagasabbak között található, a németeké pedig még a magyar népszaporulat mögött is elmarad. Mindezek figyelembevételével is elmondható, hogy Erdély nem román lakosságának aránya jóval nagyobb mértékben csökkent, mint azt a természetes asszimiláció és a természetes kivándorlás indokolttá tenné. Ennek az aránycsökkenésnek – a kisebbségek létszámában tapasztalt többmillió hiánynak – nem lehet más magyarázata, mint az erőszakos asszimiláció, a nemzeti kisebbségek elnyomása és az Erdélybe regáti tömegeket telepítő kolonizálás. Ezt a helyzetet össze sem lehet hasonlítani a régi Magyarország nemzetiségeinek helyzetével, minthogy a magyar uralom alatt álló Erdélyben a román népesség száma folyamatosan emelkedett, és a néme-

tek is biztonságban őrizték, sőt gyarapították etnikai állományukat.

Könnyen belátható, hogy az erdélyi magyarság a jelenlegi nemzetiségpolitikai nyomás körülményei között nehezen tudja tartani magát, és ha általános etnikai katasztrófával talán nem kell is számolnunk (szemben a romániai német és zsidó kisebbség lényegében már bekövetkezett vagy egyetlen évtizeden belül bekövetkező teljes felszámolásával), hiszen egy több mint kétmillió népcsoport teljes megsemmisítése még a legelvakultabb erőszak esetén sem egyszerű, arra a fájdalmas következtetésre mindenképpen el kell jutnunk, hogy az erdélyi magyarságot igen nagy veszteségek fogják érni a következő évtizedben. Működőképes nemzetiségi és kulturális intézmények nélkül, kiszolgáltatva a nagyromán nacionalizmus mind elvadultabb szenvedélyeinek, a mindent behálózó titkosrendőrségnek és most már a falurombolás tébolyodott politikájának is, az erdélyi magyarság ezeréves történelmének legnagyobb veszedelme következett el. Az értelmiség nagy részének néma rettegése, a fiatalabbak menekülése, esetleg tömeges magyarországi áttelepülése tovább fogja mélyíteni azt a szakadékot, amely elé ez a népkisebbség került. Arra semmi remény sincs, hogy a Ceausescu-kormányzat jobb belátásra tér, hiszen a mai román politikai rendszer egyszerűen alkalmatlan bármiféle józan felismerésre és megfontolásra. Ennek a rendszernek az ideológiáját és praxisát a huszadik századnak talán legártalmasabb három politikai áramlata szabja meg: a doktriner sztálinizmus, amely elvakultságában mit sem törődik a valósággal, a szélsőséges nacionalizmus, amely esztelen nemzeti mítoszokat és rögeszmés idegengyűlöletet hoz létre, és valamiféle „primitívizmus”, amely csak a legrosszabb fajta „harmadik világbeli” sztálinizmusokból és nacionalizmusokból – Pol Pot, Bokassa császár, Idi Amin, Papa Doc uralmi rendszereiből – ismerős. Ezt az egyéni tébolyra épülő és kollektív eszeveszettséghez vezető sztálinista-nacionalista „primitívizmust” nem lehet józan érvekkel, ésszerű tárgyalásokkal, még gazdasági előnyök felkínálásával sem korlátok közé szorítani.

Mégis miben reménykedjünk, és mit tegyünk? Arra ugyanis nincsen sem jogunk, sem kedvünk, hogy ölbe tett kézzel szemléljük az erdélyi magyarságnak ezt a végső romlásba taszítását, Erdélynek ezt a mindenkorábbinál kegyetlenebb és végletesebb metamorphosisát, amely most valóban eltörölné ennek a sokat szenvedett országrésznek a hagyományos történelmi és kulturális karakterét. Igen sok tennivalónk van, és

hadd hivatkozzam arra, hogy tevékenységünk értelmét nemcsak az erdélyi magyarság támogatásának és megmentésének szándéka szabja meg, az erdélyi kisebbségek emberi jogainak védelme az oly sok hajótörést szenvedett közép- és kelet-európai demokrácia ügyét is szolgálja, és ennyiben támogatja a román nép és a román kultúra szabad fejlődésének ügyét is. Valójában a régió népei között kialakítandó együttműködést segíti elő, minthogy azt a román értelmiségnek, a román népnek is meg kell értenie, hogy az igazi s egvelőre még csak vágvainkban alakot öltő magyar–román nemzeti megbékélést és együttműködést csakis az erdélyi magyarság etnikai és kulturális biztonsága, fennmaradásának és fejlődésének hatékony szavatolása alapozhatja meg, és mi nem folytathatunk olyan egyezkedést, amelynek feltétele a több mint kétmillió magyar és az erdélyi magyar kultúra (értve ezen a történelmi emlékeket, falvakat, templomokat és termékeket is!) cserbenhagyása lenne. Cselekedni kell tehát, és ebben a cselekvésben, az egyetemes nemzeti felelősség elve nyomán, a magyarországi, a nemzeti kisebbségben és a nyugati világban élő magyarságnak össze kell fognia. Sőt ehhez a közös cselekvéshez a lehető legnagyobb nemzetközi támogatást és együttműködést kell megnyernie, megszerveznie.

Először is le kell fogni a kulturális genocídium kitervelőinek és végrehajtóinak kezét. Jól tudom, hogy ez nem könnyű, minthogy a kisebbségekkel szemben alkalmazott bánásmódot a bírtokon belül lévő hatalom dönti el, és ennek a hatalomnak az intézkedéseit általában érinthetetlen belső ügyekként kezelik a politikusok mind keleten, mind nyugaton. Romániának azonban érvényes nemzetközi szerződése van az emberi jogok s ezeken belül a kisebbségi jogok tekintetében, és ezeknek a szerződéseknek a megtartását a nemzetközi közvélemény, a nemzetközi politika és a nemzetközi intézmények megkövetelik, sőt büntető rendelkezéseket léptethetnek életbe a szerződés megszegőkkel szemben. De vannak eszközök a nemzetközi kulturális intézmények és a szakszervezeti mozgalmak bírtokában is a nyomatékos felhívásoktól, megnyilatkozásoktól kezdve a kulturális és gazdasági bojkottig. Végül is tűrhetetlen, hogy az épelméjűség, a megegyezési készség és a népek közötti együttműködés jótehetővé tényerése idején Európa közepén egy tébolyodott terrorista diktatúra garázdalkodik, s veszélyeztetni az egész emberiség biztonságosabb jövőjét szolgáló nemzetközi politikai folyamatokat.

Másodszor: elméletileg meg kell alapozni és részletesen ki kell dolgozni a kisebbsé-

gi autonómiák s közelebből az erdélyi magyar autonómia egész rendszerét. Meggyőződésem, hogy a romániai magyarság helyzetét igazából csak az alkotmányosan garantált és széleskörűen érvényesülő egyéni és közületi jogokat adó kormányzat rendezheti. Propagandaszólalomból és üres ígéretek-ből már volt elég, ezek az ígéretek, akár az 1918-as Gyulafehérvári Határozatok nemzeti autonómiákat kilátásba helyező megállapításaira, akár a Groza-kormányzat egyenjogúságot hirdető politikájára gondolok, valójában írott malasztok maradtak, amelyeket Románia vezetőinek döntő többsége sohasem vett komolyan, és a román nacionalizmus minduntalan félresöpört. Csak mellesleg jegyzem meg, hogy nem jelentett valódi önkormányzatot az ötvenes években felállított Magyar Autonóm Tartomány sem, részben azért, mert nem önkormányzatnak, hanem gettónak készült, részben, mert sohasem dolgozták ki a jogszabályoknak azt a rendszerét, amely a tényleges öngazgatást lehetővé tette volna. Az autonómiának ezért elvileg megalapozott, jogszabályoknak kidolgozott és a gyakorlatban (gazdasági és politikai életben, kultúrában, nyelvhasználatban, oktatásban, egyházi tevékenységben) érvényesülő hatékony intézményrendszernek: területi önkormányzatnak, illetve az ezt kiegészítő közületi intézmények rendszerének kell lennie, amely valamennyi romániai magyarra (tehát nem csak a székesely vidék lakosságára) kiterjed, és amely biztosítja az anyanemzettel (anyaországgal) való sokszínű összeköttetést is. Ennek az önkormányzatnak az elméleti megalapozása során támaszkodni kell az erdélyi nemzetek korábbi öngazgatási hagyományaira, továbbá olyan tervezetekre, mint a Jászi Oszkár által kidolgozott kantonális elképzelés, a Gyárfás Elemér-féle 1919. márciusi memorandum, a Kós Károly, Paál Árpád és Zágony István által 1921-ben közreadott *Kiáltó szó* című röpirat vagy akár a gyulafehérvári román nemzeti gyűlés 1918. decemberi határozata. (Ez utóbbiakról most nem szólok részletesebben, ismertettem őket a müncheni Magyar Intézet Szabó T. Attilának és Jakó Zsigmondnak ajánlott ünnepi kiadványában.) Mindez most – a buldózerpolitika kezdetén – természetesen utópiának tetszik, azonban ne feledkezzünk meg arról, hogy ha nem is a Központi Bizottság, de az Ürsten egyszer a román diktátort is le fogja váltani, s eljőhet annak az ideje, hogy a román politikai vezetésnek is érdekévé válik a magyar–román egyezkedés, a Duna-völgyi konszolidáció.

Végül, éppen az utóbbi reményében, törekedni kell arra, hogy szót értsünk a román

értelmiséggel, ennek a nyugati világban élő képviselőivel, ha nem is a rögtöni egyetértés reményében, de legalább abban, hogy kölcsönösen tájékozassuk egymást szándékainkról és törekvéseinkről. Ez sem lesz könnyű, a román értelmiségnek az a része, amely mind több nyugtalansággal vet szembe a végzetes gazdasági, politikai és kulturális válsággal, amelybe hazáját a Ceausescu-diktatúra taszította, és kiábrándultán kénytelen tudomásul venni Románia nemzetközi helyzetének és megbecsülésének megrendülését, abban mégis egyetért(het) velünk, hogy a jelen helyzetnek radikálisan meg kell változnia. Európa ismét a szellemi integráció felé halad, és mai vezetői ettől a fejlődéstől végzetesen elszakítják Romániát, amely mostani politikájával nem is remélheti, hogy az európai népek közösségének méltó tagja legyen. Ha van ilyen közösség, annak kell megértetnie a román kormánnyal, hogy a kultúra és a történelem ellen bevetett buldózerpolitikával és a téboly által vezérelt kulturális genocídiummal olyan bűnt követ el, amelyet Európa nem fog megbocsátani.

Utóhang

■ Ahogy most újraolvastam ezt a régi írást, talán megállapíthatom, hogy legfontosabb következtetései fölött nem múlt el az idő: a tapasztalat természetesen igen nagymértékben megváltozott, hiszen ma nem lehet arról beszélni, hogy az erdélyi magyarság mint népi-nemzeti közösség végső veszélybe került. Legfeljebb arról beszélhetünk, hogy a változó viszonyoknak megfelelő kiindulási pontokat, tennivalókat és stratégiákat a mai időknek megfelelően kell megválasztani. A kollektív felszámolás veszélye ma semmiképpen sem fenyegeti az erdélyi magyar közösséget, ugyanakkor számos korlátozó tényező ma is akad, ezekkel szemben nem lehet haszontalan a nemzetek közösségének támogatásához folyamodni. A kisebbségi (közületi, illetve kulturális) autonómia rendszerének felépítése a jelenben is sürgető feladatot kínál, ebben igen tekintélyes a lemaradás, annak ellenére, hogy az erdélyi magyarság politikai képviselete komoly erőfeszítéseket tesz a közületi autonómiák rendszerének kialakítására, és ennek a küz-

delemnek szemmel láthatóan komoly eredményei vannak. Ugyancsak érzékelhető eredményekkel találkozunk a magyar-román párbeszéd és a kölcsönös megértés kimunkálása terén.

A mögöttünk álló több mint két évtizednek ilyen módon kétségtelenül vannak számottevő és igen pozitív eredményei: mindekelőtt az iskoláztatásban, a nyelvhasználatban, a kulturális intézmények működésében – és színvonalában. Azt azonban nem lehet elmondani, hogy bekövetkezett volna az a radikális igazság- és jóvátétel, amelyre nem kevesen számítottak-számítottunk 1989 után. Egyrészt az erdélyi magyarság kiktartása is megrendült: a magyar népeesség közel egynegyede hagyta el szülőföldjét (ilyen migrációra még Trianon után sem került sor!), másrészt egymással versengő, mi több, harcoló politikai táborokra bomlott a szinte egységes magyar közösség, amely néhány közismert áruló kivételével, szinte függetlenül a világnézeti-politikai különbségektől, a kommunista értelmiségtől a liberálisokig, az egyházak híveiiig széles körű egységbe fogta a nemzeti közösséget. Ma nem lehet, nem kell „nemzethalálról” beszélni, az erdélyi magyarság tragédiával fenyegető belső megosztásáról-megosztásáról viszont annál inkább beszélni kell. Mindebben, szomorú módon, ahogy nem először a mögöttünk maradt szerencsétlen évszázadban, a magyarországi politikusoknak van szomorú szerepük. Ha ma írnam ezt a több mint két évtizede született írást, mindenekelőtt a magyar politikai elit felelősségére-felelőtlenségére irányítanám a figyelmet – mintha ennek az elitnek a helyzetmegítélését és morálját ugyanaz a működésképtelenség, önzés és demagógia kerítette volna hatalmába, mint Mohács vagy Trianon idején.

Most azonban nem a magyarországi politika szűklátókörűségéről, hatalmi önzéséről és mulasztásairól beszélek, pusztán közreadok egy régi dokumentumot, amely Erdélyben bizonyára kevésbé ismert. Az aggodalom, amely annak idején átjárta a közel negyedszázada megfogalmazott látéleletet, ma sem hunyt ki egészen: a régi dokumentumok felidézésének talán ez adja az értelmét: az idők változnak ugyan, megfigyelői aggodásunk és értelmiségi felelősségünk azonban a régi marad.